Ulkoasiainvaliokunta
VNS 10/2021 vp / Asiantuntijapyyntö
2.3.2022 (etäkuuleminen 3.3. kello 12:45)

Lausunto ihmisoikeuselonteosta

1. Yleisiä havaintoja

Ihmisoikeusliitto kiittää mahdollisuudesta lausua valtioneuvoston ihmisoikeusselonteosta.

Ihmisoikeusliitto seuraa kokonaisvaltaisesti Suomen ihmisoikeustilannetta ja vaikuttaa ihmisoikeuksien toteutumisen puolesta erityisesti Suomessa. Olemme ainoa jäsen Suomesta maailman vanhimmassa kansainvälisessä ihmisoikeusjärjestössä FIDH:ssa (International Federation for Human Rights), joka perustettiin v. 1922. FIDH:n jäsenet ovat paikallisia ihmisoikeusjärjestöjä.

Valtioneuvoston ihmisoikeusselonteko sisältää useita osuvia havaintoja ihmisoikeuksien toteutumisen kansainvälisestä ja eurooppalaisesta kehityksestä sekä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen kohdistuvista uhista. Se sisältää tärkeitä linjauksia Suomen kansainvälisestä ja kansallisesta ihmisoikeuspolitiikasta, ml. oikeusvaltiokysymykset, kansalaisyhteiskunnan vaikuttamismahdollisuudet ja ihmisoikeuspuolustajien tukeminen.

Tämänhetkinen kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden kriisi on tuonut entistäkin vahvemmin esille, miten tärkeää on, että Suomi tukee vahvasti kansainvälistä sääntöpohjaista järjestelmää. On ansiokasta, että selonteossa nostetaan esiin monipuolisesti myös ns. uusia ihmisoikeusteemoja, kuten ilmastonmuutos ja yritysvastuu.

Selonteko jää osin valitettavan yleiselle tasolle. Olisi suotavaa, että valtioneuvosto arvioisi selonteossaan systemaattisesti, miten Suomi toimeenpanee kansainvälisten sopimusvalvontaelinten suositukset. Kansainvälisen, kansallisen ja EU-tason tason välillä on havaittavissa myös tiettyä epäjohdonmukaisuutta.

Tässä lausunnossa nostamme esiin erityisesti toimenpiteitä, joilla Suomi voisi vahvistaa ihmisoikeuksien edistämisen kannalta välttämättömiä rakenteita.

2. Ihmisoikeusjärjestelmään ja oikeusvaltioon kohdistuvat uhat

Ihmisoikeuksien edistäminen ja kansainvälinen sääntöpohjainen järjestelmä ovat uhattuina. Venäjän hyökkäys Ukrainaan on tuonut aiempaa näkyvämmäksi monia ihmisoikeuksiin liittyviä ongelmia, joiden taustalla on kuitenkin pitkäaikaista kehitystä.

Useat valtiot ovat viime vuosina pyrkineet rapauttamaan monenkeskistä, kansainvälisiin sopimuksiin pohjautuvaa järjestelmää. Kiina on jo usean vuoden ajan pyrkinyt systemaattisesti vaikeuttamaan YK:n ihmisoikeusjärjestelmän toimintaa. Naisten oikeuksien, seksuaali- ja lisääntymisoikeuksien sekä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksien vastainen liikehdintä on kasvanut. Useissa maissa ympäri maailmaa eri vähemmistöihin sekä siirtolaisiin ja pakolaisiin kohdistuva rasismi ja syrjintä on voimistunut.

Koronapandemia ja sen seuraukset vaikuttavat ihmisoikeuksien toteutumiseen kaikkialla. Suomessa pandemia on yhtäältä tehnyt perus- ja ihmisoikeuksia näkyväksi ja tuonut ne julkisen keskustelun kohteeksi. Toisaalta se on muun muassa vaikeuttanut pääsyä terveyspalvelujen piiriin ja lisännyt lasten ja nuorten mielenterveysongelmia. **Pandemian ihmisoikeusvaikutukset tulevat olemaan pitkäaikaisia.** Vauraiden maiden kuten Suomen on syytä varautua tukemaan globaalin rokotuskattavuuden edistämistä pitkään.

Selonteossa nostetaan esiin oikeusvaltion merkitys ja oikeusvaltion rapautuminen muun muassa useissa Euroopan maissa. **Oikeusvaltiota ei tule pitää Suomessakaan itsestäänselvyytenä, vaan sen eteen täytyy tehdä jatkuvasti työtä.**

EU-tasolla on luotava tehokkaita **sanktiomenetelmiä**, jotta EU:n yhteisiä sopimuksia ja rahoitusmekanismeja noudatetaan. EU:n toimenpiteiden täytyy olla selkeästi kohdennettu hallinnon toimia kohtaan, ei kansalaisiin.

3. Suomen ihmisoikeustilanteen seurannan kansallinen vahvistaminen

Ihmisoikeusselonteko on keskeisin Suomen ihmisoikeuspolitiikkaa linjaava asiakirja. Selonteon käsittely on ainoa mekanismi, jolla eduskunta käsittelee Suomen ihmisoikeuspolitiikkaa ja myös kansallista perus- ja ihmisoikeustilannetta kokonaisuutena. Selonteko annetaan kuitenkin enintään kerran vaalikaudessa, yleensä harvemmin. Kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma puolestaan menee eduskunnalle vain tiedoksi, ei täysistuntokäsittelyyn. Sen mahdollinen käsittely riippuu valiokunnista.

Ihmisoikeusliitto pitää tärkeänä pohtia miettiä **ihmisoikeusselonteon käsittelyn rinnalle mekanismia, jonka avulla eduskunta voisi käsitellä Suomen perus- ja ihmisoikeustilanteen kokonaisuutta säännöllisesti** esimerkiksi kerran vuodessa.

Myös valtioneuvoston olisi tärkeää saada vuosittain arvio siitä, miten ministeriöt ja muut vastuutahot ovat toimeenpanneet suosituksia, joita Suomi on saanut kansainvälisiltä ihmisoikeusvalvontaelimiltä.

Kansallisesti perus- ja ihmisoikeuksien toimeenpanoa on viimeisen vuosikymmenen ajan ohjattu perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmilla. Ihmisoikeusliitto pitää toimintaohjelmia keskeisenä perus- ja ihmisoikeuksien edistämisen välineenä. Perus- ja ihmisoikeuspolitiikan

jatkuvuuden ja systemaattisuuden kannalta on olennaista, että **seuraava hallitus laatii neljännen kansallisen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman**.

4. **Ihmisoikeuspolitiikan resurssit**

Selonteossa todetaan, että ihmisoikeuspolitiikalle on turvattava riittävät voimavarat. Perus- ja ihmisoikeuksien järjestelmällistä edistämistä ja seurantaa on viime vuosina kehitetty muun muassa em. perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmalla. **Perus- ja ihmisoikeuksien edistämisen asiantuntijaresurssit ovat Suomessa kuitenkin varsin niukat.**

Perus- ja ihmisoikeuksien toimeenpano on kaikkien virkahenkilöiden velvollisuus. Erityisesti perus- ja ihmisoikeuksiin edistämiseen keskittyvät virkahenkilöt ovat olennainen resurssi, jotta ihmisoikeussopimusten täytäntöönpanon seurantaa voidaan tosiasiassa vahvistaa. Tällä hetkellä perus- ja ihmisoikeuksista vastaavien virkahenkilöiden määrä on alhainen. Samaan aikaan kansainvälisten ihmisoikeussopimusten raportointimenettelyjen määrä ja Suomea koskevien yksilövalitusten ja oikeustapausten määrä on kasvanut.

Selonteossa mainittu perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmaan sisältyvä tietopankki YK:n ja Euroopan neuvoston sopimusvalvontaelinten Suomelle antamista suosituksista on tärkeä ja tervetullut toimenpide. Myös sen toteutus on tällä hetkellä epävarmaa resurssipulan vuoksi.

5. **Perus- ja ihmisoikeusvaikutusten arviointia säädösvalmistelussa ja talousarviovalmistelussa tulee vahvistaa**

Selonteon mukaan valtioneuvosto edistää järjestelmällistä ja kehittyvää perus- ja ihmisoikeuksien vaikutusten arviointia kaikessa viranomaistoiminnassa. Lause voi kuulostaa paperinmakuiselta, mutta tämä on erinomainen ja olennainen kirjaus.

Perus- ja ihmisoikeusvelvoitteet koskevat kaikkia hallinnonaloja. **Perus- ja ihmisoikeusvaikutusten arviointia säädösvalmistelussa ja valtion talousarviossa tulee vahvistaa.** Myös systemaattisempi **jälkiarviointi** lakien vaikutuksista perus- ja ihmisoikeuksiin on tarpeen. Arvioinnin vahvistamiseksi **tulee tukea säädösvalmistelijoiden perus- ja ihmisoikeusosaamista**. Tämän lisäksi valtioneuvoston on syytä **vahvistaa myös muiden virkahenkilöiden perus- ja ihmisoikeusosaamista kaikilla hallinnonaloilla**. Velvoite perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseen, kunnioittamiseen ja toteuttamiseen koskee kaikkea julkista valtaa ja kaikkia hallinnonaloja kaikilla tasoilla, mukaan lukien hyvinvointialueet ja tuomioistuimet. Kannustamme hallitusta ja tulevia hallituksia osoittamaan viranomaisten osaamisen vahvistamiseen kiireellisesti lisää resursseja.

6. **Kansalaisyhteiskunnan ja ihmisoikeuspuolustajien tukeminen**

Selonteon mukaan kansalaisyhteiskunnalle ja kansalaisjärjestöjen edustajille ”tulee taata päätöksenteossa merkitykselliset vaikutus- ja osallistumismahdollisuudet”. Viime vuosina

lainvalmistelussa ja ohjelmien valmistelussa **kansalaisyhteiskunnan kuuleminen on ollut joissa tapauksissa varsin niukkaa** tai se on tapahtunut sellaisessa vaiheessa, jossa todelliset vaikuttamismahdollisuudet ovat olleet vähäiset.

Myöskään ihmisoikeusselonteon luonnosvaiheessa järjestöille ei järjestetty mahdollisuutta lausua tai tulla kuultavaksi, vaan ainoastaan selonteon valmistelun alkuvaiheessa toteutettiin verkkokysely.

Tässä asiassa Suomi voi parhaimmillaan toimia kansainvälisestikin tärkeänä esimerkkinä viranomaisten ja kriittisenkin kansalaisyhteiskunnan yhteistoiminnasta; näitä esimerkkejä tällä hetkellä totisesti tarvitaan.

Ihmisoikeusselonteossa esiin nostettu **tuki ihmisoikeuspuolustajille** on olennainen elementti ihmisoikeuksien tukemisessa kaikkialla maailmassa. Kansalaisyhteiskunnan tila on useissa maissa kaventunut ja erityisesti ihmisoikeustoimijoihin suuntautuva häirintä ja vaino on lisääntynyt lukuisissa valtiossa.

Tuen tulee olla pitkäjänteistä, mutta akuuteissa kriisitilanteissa on kyettävä myös nopeasti konkreettiseen toimintaan. On tärkeää, että ulkoministeriön eri osastot, kuten alueosastot ja konsulipalvelut, tuntevat EU:n ihmisoikeuspuolustajia koskevat suuntaviivat ja osaavat osaltaan toimeenpanna ne systemaattisesti.

Monet Ihmisoikeusliiton vertaisjärjestöt (FIDH:n jäsenjärjestöt) kohtaavat tällä hetkellä merkittävää uhkaa ja toimintansa vaikeuttamista. Muun muassa Valko-Venäjän keskeisen ihmisoikeusjärjestön Viasnan useita työntekijöitä ja luottamushenkilöitä on tällä hetkellä vangittuna. Venäjällä ihmisoikeuspuolustajien tilanne on ollut erittäin vaikea jo vuosien ajan ennen tämänhetkistä kriisiä, ja hallitus lakkautti hiljan vertaisjärjestömme, arvostetun Memorialin. Valtioneuvoston tulisi tehdä **syvällistä analyysia kansalaisyhteiskunnan vaientamisesta mahdollisena varhaisena konfliktia ennakoivana varoitusmerkkinä.**

Kiitämme ulkoministeriötä tärkeästä ulostulosta YK:n ihmisoikeusneuvostossa aiemmin tänä vuonna koskien Egyptin ihmisoikeuspuolustajia, mukaan lukien Ihmisoikeusliiton vertaisjärjestö. Tämän kaltaisia ulostuloja toivomme näkevämme lisää Suomen ihmisoikeusneuvoston jäsenyyskaudella.

EU:n suuntaviivojen ja ulkoministeriön oman linjauksen mukaisesti Suomen tulisi tukea konkreettisesti Afganistanin ihmisoikeuspuolustajien ja erityisesti naisten oikeuksien puolustajien turvaan saattamista akuutissa tilanteessa, jossa ihmisoikeuksien murentaminen jatkuu ja pahenee.

7. Johdonmukaisuus Suomen kansainvälisen ja kansallisen ihmisoikeuspolitiikan välillä

Voidakseen edistää ihmisoikeuksia uskottavasti kansainvälisillä foorumeilla ja toteuttaakseen omat kansainväliset velvoitteensa **Suomen on johdonmukaisesti ja systemaattisesti edistettävä ihmisoikeuksia kotimaassa**.

Selonteon mukaan Suomen kansalliset perus- ja ihmisoikeushaasteet ”*poikkeavat teemoiltaan ja laajuudeltaan usein maailmanlaajuisista haasteista*”. Kuitenkin useissa Suomen kansainvälisen ihmisoikeuspolitiikan teemoissa **myös Suomessa on useita ihmisoikeusongelmia, joista Suomi on saanut toistuvasti saanut huomautuksia ja suosituksia kansainvälisiltä ihmisoikeusvalvontaelimiltä**.

Ihmisoikeusliitto nostaa tässä esiin joitakin temaattisia kysymyksiä, joiden taustalla on pitkäaikaisia ihmisoikeusongelmia Suomessa.

Taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset (TSS) oikeudet ovat ihmisoikeuksia. Esimerkiksi terveyttä, toimeentuloa tai vanhustenhoitoa ei poliittisessa keskustelussa tunnisteta riittävässä määrin ihmisoikeuskysymyksenä. Suomen tulee ottaa vakavasti YK:n ja Euroopan Neuvoston suositukset TSS-oikeuksien toteuttamiseksi, kuten riittävän toimeentulon turvaamiseksi. Käynnissä olevalle sosiaaliturvajärjestelmän uudistamiselle on suuri tarve. Perusturvan tason nostaminen riittävälle tasolle ei voi kuitenkaan odottaa sosiaaliturvauudistuksen valmistumista.

Ilmastonmuutos ja luontokato lisäävät ja syventävät ekologisia, sosiaalisia ja taloudellisia kriisejä ja uhkaavat monin tavoin myös ihmisoikeuksien toteutumista. Suomen tulee edistää sekä kansainvälisillä foorumeilla että kotimassa tehokkaita toimia ilmastokriisiin puuttumiseksi ja ilmastonmuutoksen ja luontokadon ihmisoikeusvaikutusten ottamiseksi huomioon.

Naisiin kohdistuva ja muu sukupuolittunut väkivalta on Suomessa laaja yhteiskunnallinen ongelma, josta Suomi on saanut lukuisia suosituksia eri sopimusvalvontaelimiltä. Istanbulin sopimuksen velvoitteet on toimeenpantava täysimääräisesti ja osoitettava sopimuksen toimeenpano-ohjelmalle riittävät resurssit.

Juridisen sukupuolen korjaamisen ehdot loukkaavat nykyisellään **transihmisten ihmisoikeuksia**. Selonteossa viitataan hallitusohjelman kirjaukseen translain muuttamisesta itsemääräämisoikeuteen perustuvaksi. Tämä on tärkeä uudistus, joka on toteutettava pikimmiten. Translakiuudistus ei kuitenkaan saa jäädä torsoksi**: juridisen sukupuolen vahvistaminen on tehtävä mahdolliseksi myös alle 18-vuotiaille.** Sukupuoliristiriitaa kokevat lapset ja nuoret ovat erittäin haavoittuva ryhmä, jonka hyvinvointia mahdollisuus oikeisiin henkilöpapereihin vahvistaisi merkittävästi.

Suomi edistää selonteon mukaan kansainvälisessä ihmisoikeuspolitiikassaan vahvasti **alkuperäiskansaoikeuksia.** Kuitenkaan Suomessa saamelaisten itsemääräämisoikeus ja kielelliset ja kulttuuriset oikeudet eivät toteudu. Suomen tulee **säätää kansainvälisten ihmisoikeusvalvontaelinten mukainen saamelaiskäräjälaki**, vahvistaa **vapaan, tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen (FPIC) periaatetta** lainsäädännössä ja viranomaiskäytännöissä ja **ratifioida ILO169-sopimus**. Saamelaisten oikeus **oman kielen ja kulttuurin mukaisiin palveluihin kuten sosiaali- ja terveyspalveluihin** tulee toteuttaa.

Selonteossa viitataan melko yleisellä tasolla **syrjinnän, viharikosten ja vihapuheen, kuten verkkohäirinnän, vastaiseen työhön**. Erityisesti vähemmistöihin kuuluvat henkilöt kohtaavat Suomessa jatkuvasti rakenteellista syrjintää ja monimuotoista häirintää. Suuri osa syrjinnästä jää pimentoon: **aliraportointi on vakava ja monisyinen ongelma**.

Syrjinnän ja häirinnän tehokas torjuminen edellyttää toimivaa lainsäädäntöä ja riittävää valvontaa. Kuten selonteossa todetaan, **yhdenvertaisuuslain ja tasa-arvolain täytäntöönpano** on keskeisessä roolissa rakenteellisen syrjinnän ennaltaehkäisemisessä ja siihen puuttumisessa. Yhdenvertaisuusvaltuutetun puoleen kääntyminen on yksi matalan kynnyksen oikeussuojakeino, jota sadat ihmiset vuosittain pyytävät avuksi myös työsyrjintäepäilyissä. Nykyisen toimivaltansa puitteissa valtuutettu ei kuitenkaan pääsääntöisesti voi ryhtyä toimiin näissä tapauksissa.

Yhdenvertaisuuslain osittaisuudistuksessa **yhdenvertaisuusvaltuutetulle ja yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalle on syytä antaa työsuojeluviranomaisten ohella toimivalta käsitellä työelämän syrjintätapauksia**. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnalle on myönnettävä **valtuudet päättää syrjinnän uhrille tulevasta hyvityksestä.**

Suomi ratifioi YK:n sopimuksen **vammaisten henkilöiden oikeuksista,** CRPD:n, vuonna 2016. Tästä huolimatta viranomaiset noudattavat sopimuksen velvoitteita heikohkosti. **Vammaisten ihmisten ihmisarvoinen kohtelu ja täysi osallisuus kaikkialla yhteiskunnassa** edellyttävät nykyistä voimakkaampia toimia muun muassa **viranomaisten osaamisen vahvistamiseksi ja oikeussuojan parantamiseksi**. Vammaiset ihmiset on otettava mukaan kaikkeen heihin vaikuttavaan päätöksentekoon.

Lopuksi, kannustamme viranomaisia arvioimaan **perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista urheilusektorilla sekä tehostamaan urheilusektorin nykyisellään melko vähäistä viranomaisvalvontaa**. Lisäksi urheilussa olevista, muun muassa eri vähemmistöihin ja lapsiin kohdistuvista oikeuksien toteutumisen ongelmista tarvitaan enemmän tutkittua tietoa.

Kaari Mattila
Pääsihteeri
kaari.mattila@ihmisoikeusliitto.fi